

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Diana Rudnički

Sav život je san

-skepticizam u književnosti -

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, rujan 2017.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za filozofiju

Diana Rudnički
Matični broj: 0009069623

Sav život je san.
-skepticizam u književnosti -

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij: Filozofija / Hrvatski jezik i književnost

Mentor: Dr. sc. Iris Vidmar

Rijeka, 13. rujna 2017.

SADRŽAJ

1.	UVOD	1
2.	FILOZOFSKA RAZMATRANJA SKEPTICIZMA	3
2.1.	RAZLIKE ANTIČKOG I MODERNOG SKEPTICIZMA	5
2.2.	RENE DESCARTES	7
2.2.1.	ARGUMENT VARLJIVOSTI PERCEPCIJE	9
2.2.2.	ARUGMENT IZ SNA	10
2.2.3.	ARGUMENT ZLOG DEMONA	11
3.	ŽIVOT JE SAN	12
3.1.	FILOZOFSKA PODLOGA DRAME	14
3.2.	PRVA OBMANA	18
3.3.	DRUGA OBMANA	19
3.4.	TREĆA OBMANA	21
3.5.	KLARIN - ČETVRTA OBMANA	23
4.	ZAKLJUČAK	25
	SAŽETAK	26
	SUMMARY	27
	LITERATURA	28

1. UVOD

Povezanost između filozofije i književnosti zanimljiva je tema brojnim filozofima i književnim teoretičarima. U nadolazećem tekstu razmatrat će se jedna od najznačajnijih filozofskih tema, skepticizam, i način na koji se o njemu govori u djelu *Život je san*.

Život je san djelo je španjolskog baroknog pisca Pedra Calderona de la Barce i smatra se njegovim remek djelom. To je drama koja se može okarakterizirati kao svjetovna, ali se u izvorima često navodi i kao filozofska drama. Vidljivo je da su u njoj prisutni i bajkoviti elementi te se upravo zbog toga može okarakterizirati i kao bajka.

Drama ima filozofsku podlogu koja se očituje u četiri velike filozofske teme koje se međusobno isprepliću. Prvo, razmatra se pitanje determinizma, tj. je li sve u životu povezano kauzalno – uzročnim vezama koje mogu biti materijalne ili nematerijalne prirode. Drugo, razmatra se pitanje slobodne volje, tj. jesu li ponašanja i misli neke osobe određene vlastitom voljom a ne nekim vanjskim čimbenicima. Treće – problematizira se stav po pitanju osobnog identiteta i četvrto, za ovaj rad najrelevantnije - pokušava se otkriti značaj pitanja skepticizma.

Unatoč bogatoj prisutnosti filozofskih problema u djelu, ja ću se ovdje primarno baviti pitanjem skepticizma. Tvrdit ću da se Calderonovodjelo može iščitavati po modelu najpoznatijih skeptičkih argumenata, pri čemu ću se najviše oslanjati na Rene Descartesa. Time ću se baviti zato što je uz filozofiju jedan od mojih primarnih interesa i književnost. To je umjetnost koja je uvelike povezana s filozofijom, te je u njoj moguće pronaći brojne primjere za razne filozofske teorije i stavove, pa tako i za skepticizam. U književnosti se često razmatraju i pokušavaju riješiti brojna filozofska pitanja. To je tako zato što uvrštavanjem filozofije u književnost pisac na neki način natjera čitatelja da počne misliti i promišljati o onome o čemu je riječ, tj. o nekom dubljem problemu. Što se tiče povezanosti filozofije i književnosti, za ovaj rad od izrazite važnosti bit će povezanost skepticizmom. Skepticizam je u književnosti često dolazio do izražaja kroz različita književna razdoblja, ali se možda najviše koristio u baroknoj književnosti. Neke od najdražih tema baroknih pjesnika koje su se obrađivale bile su: Je li život samo san ili je možda obmana koja se na kraju uvijek rasprši i ostavi nas bez odgovora?! Što je san, a što je java? Je li moguće premostiti jaz između sna i stvarnosti?!

Na početku rada bit će iznesena sažeta podjela skepticizma na antički i novovjekovni skepticizam, a nakon toga ću u rad uvesti Rene Descartesa, filozofa kojemu je skepticizam bio isključivo sredstvo za razmatranje pitanja spoznaje. „Skepticizam je filozofska pozicija prema kojoj nitko ništa ne zna, to je stav prema kojem znanje ne postoji“. (Berčić, 2012, str. 235) Ovo je jedna od formulacija skepticizma o kojoj će se govoriti u početnome dijelu rada. U središnjem dijelu rada govorit će se o nekoliko filozofskih problema u ovom djelu: determinizmu, slobodnoj volji, pitanju osobnog identiteta i problemu skepticizma, od čega će se najviše razmatrati posljedni problem, problem skepticizma u književnom djelu. Problemi će se analizirati na temelju drame *Život je san*. Kao što i sam naslov navedene svjetovne drame kaže, razmatrat će se pitanja vezana uz snove. Kao odgovori na pitanja bit će ponuđeni Descartesovi argumenti: 1. argument iz sna koji govori kako je sve samo san i kako nikada ne možemo biti sigurni da ne sanjamo, zato što svaku situaciju iz stvarnog života možemo i sanjati, 2. argument iz varljivosti percepcije koji govori da ne možemo biti sigurni u svoja osjetila jer nas ona često varaju i 3. argument zlog demona koji govori da možda postoji neko zlo biće koje nas obmanjuje i zbog kojeg ne možemo biti sigurni da upravo ne sanjamo (ovaj argument je samo proširena verzija argumenta iz sna). U završnom, trećem dijelu rada pokušat ću spojiti mišljenja Barrya Strouda i Rene Descartesa te se koncentrirati na pitanje da li je zbilja moguć filozofski tretman teme u književnosti ili su Peter Lamarque i Stein Haugom Olsen u pravu kada tvrde da u književnosti nema mjesta za filozofiju. Osvrt na argumente navedenih filozofa u kojima je bilo govora o skepticizmu u književnosti bit će iznesen u posljednjem, zaključnom djelu ovog rada uz vlastitu argumentaciju o ulozi skepticizma u književnosti.

2. FILOZOFSKA RAZMATRANJA SKEPTICIZMA

Skepticizam je filozofska teorija čije začetke nalazimo još u antici. Postoje dva pristupa skepticizmu, antički skepticizam koji kako i sam naziv kaže datira iz doba antike, i moderni skepticizam, pristup koji se javlja kao posljedica oživljavanja problema skepticizma u modernoj filozofiji. Kao i uz svaki pogled u filozofiji, i skepticizam ima svoje zastupnike i protivnike. Gotovo svaki filozof se u svojoj filozofiji više ili manje bavio problemom skepticizma. Neki od filozofa relevantnih za ovaj rad koji su ga branili su: Rene Descartes i Barry Stroud. Ovo nisu jedini filozofi koji su se bavili problemom skepticizma, ali su zato filozofi na čije ću se tekstove osloniti u ovome radu. No, da bismo uopće mogli govoriti o skepticizmu, prvo ga moramo definirati.

Skepticizam je jedan od zanimljivijih problema u filozofiji koja kao riječ dolazi iz antičke Grčke, od riječi *philosophia* što znači „ljubav prema mudrosti“¹, a definira se kao proučavanje različitih problema vezanih za bitak, znanje, moral, um, jezik i ljudsku egzistenciju. Ona svoj razvoj započinje još u razdoblju prije Krista, a s razdobljima koja slijede samo pojačava svoj utjecaj. Filozofi u razdoblju antike uvelike su se posvetili razmatranju problema skepticizma. Smatrali su da „skeptik ne smatra da naša vjerovanja nisu istinita, on smatra da čak i kada bi neka naša vjerovanja bila istinita mi ne bismo mogli znati da su istinita. Naša vjerovanja su možda istinita, a možda nisu, no mi ne možemo znati jesu li istinita ili nisu. To znači ne samo da znanje ne postoji nego da znanje ni ne može postojati. Nitko ništa ne zna i nitko ništa ne može znati!“ (Berčić, 2012, str. 236) E. Sosa i J. Greco to objašnjavaju Descartesovom premisom koja glasi da je neko vjerovanje znanje samo ako je dokaz protiv svih sumnji, čak i najpretjeranijih. (Greco i Sosa, 2004) Postoji nekoliko vrsta skepticizma, što nije neobično zato što je to u osnovi teorija koja se veže uz nemogućnost dostizanja istine, tj. uz nemogućnost dokazivanja iste, a samim time i uz nemogućnost znanja. Takvo razmišljanje je u potpunosti prihvatljivo zato što danas ljudi misle da samo sebi mogu vjerovati a drugima ne, da je slika u vlastitom umu „ona prava“, dok u drugim umovima može biti kriva, da ako „JA“ i neka druga osoba u pogledu iste stvari tvrdimo različito, prije ćemo vjerovati kako smo mi u pravu, a ne netko drugi. Kao primjer se može navesti čokolada za kuhanje koja će se meni činiti jako slatkom i ukusnom i ja ću vjerovati i misliti da sam u pravu, dok će se nekome drugome ista ta čokolada za kuhanje činiti gorkom i u potpunosti

¹ Može se prevesti i u značenju: „ljubav prema znanju“

neukusnom te će on isto tako vjerovati i misliti da je u pravu. U ovom slučaju naravno da ćemo prije povjerovati u svoje mišljenje i osjećaje, a sumnjati u tuđe. Na ovaj način skepticizam su tumačili i pironovci.

Postoje različite podjele skepticizma. Prvi od njih je filozofski skepticizam koji se definira kao „stav da ne možemo znati mnoge stvari koje smo mislili da znamo“ (Prijić-Samaržija i Gavran – Miloš, 2011, str. 341). Filozofski skepticizam može biti radikalni i univerzalan, ali i umjeren i lokaliziran. Ako je skepticizam radikalni i univerzalan, onda nam on govori da ne znamo ništa o apsolutno ničemu, tj. da ne postoji stvar o kojoj možemo nešto znati. Nasuprot tome, umjereniji ili lokaliziraniji skepticizam nam govori da ne možemo ništa znati o određenim pitanjima kao što su: um, božja opstojnost, prošlost, budućnost ili vanjski svijet. Uz navedene skepticizme postoji još i negacijski ili pak interogativan (metodički) skepticizam koji se veže uz Descartesa, a govori kako je sumnja metoda kojom se dolazi doistine. Najrelevantnija podjela skepticizma za ovaj rad bit će ona na antički i moderni skepticizam. (Prijić - Samaržija i Gavran – Miloš, 2011)

Prema modernom skepticizmu moglo bi se reći kako su skeptici filozofi koji ne sumnjaju da je znanje moguće, nego smatraju da je nemoguće dokazati da li ga uistinu imamo. Prema antičkom pristupu, skepticizam bi se definirao kao teorija koja nam govori da nikad u ništa ne možemo biti sigurni, i da uvijek u sve moramo sumnjati. Naime, ako nekome kažemo rečenicu: „Držim knjigu u ruci“, skeptik će nas upitati: „Kako znaš da držiš knjigu u ruci? Jesi li siguran da držiš knjigu u ruci?!“ Kao odgovor na skeptikova pitanja može se reći: „Znam da držim knjigu u ruci jer je vidim i osjećam.“ Međutim, problem je u tome što skeptici ne vjeruju našim osjetilima već oni smatraju da nas ona samo zavode i obmanjuju. Jedan od primjera u kojima nas osjetila varaju jest komad voska koji ako ga prinesemo peći, on će promijeniti svoja prvobitna svojstva, tj. rastopit će se, i prema našim osjetilima to više neće biti isti komad voska, nego nova supstancija. Jedino si mišljenjem možemo predočiti kako se tu radi o jednom te istom vosku, osjetilima ne možemo jer su varljiva i nepouzdana. Još jedan od primjera gdje su naša osjetila nepouzdana su tračnice. Kada gledamo tračnice u daljinu izgleda nam kao da se sužavaju i da postoji točka u kojoj se one dodiruju, dok je stvarna situacija u potpunosti drugačija. Naime, tračnice su na cijeloj svojoj duljini postavljene u jednakom razmaku i nije moguće da se na nekom mjestu dodiruju u jednoj točki, to nam samo naša osjetila daju privid.

2.1. RAZLIKE ANTIČKOG I MODERNOG SKEPTICIZMA

Za lakše praćenje i razumijevanje podjela skepticizma, naveden je tabelarni prikaz sa pripadajućim autorima:

SKEPTICIZAM			
ANTIČKI		MODERNI	
PIRON SEKST EMPIRIK	AKADEMIJSKI	RENE DESCARTES DAVID HUME	BARRY STROUD PETER UNGER

Promatrajući antički i moderni skepticizam uočavamo neke sličnosti, ali i razlike među njima. Začetnikom antičkog skepticizma smatra se Piron, po kojemu je cijeli pravac i dobio ime u pisanjima Seksta Emprika² - pironizam. Karakteristika ranog pironizma bila je suzdržavanje od donošenja bilokakvih sudova jer se vjerovalo kako suzdržavanje od sudova u konačnici dovodi do sreće. Pironovski skeptici zapravo kreću od istraživanja, uočavaju da se stvari u prirodi pojavljuju neodređeno („drugim riječima, istraživanje o stvarima pokazalo je da je njihova priroda takva da ju ne možemo odrediti, odnosno da je takva da ne možemo utvrditi objektivnu prirodu stvari. Naime u jednom slučaju čini nam se da je list zelene boje, u drugom da je žute, ili nam se čini da je prostor djeljiv i da nije djeljiv.“(Prijić- Samaržija i Gavran – Miloš, 2011, str. 344)) i zato zaključuju da se treba suzdržati od suda. Drugim riječima, suzdržavanje od suda je odgovor skeptika na ono što im je istraživanje pokazalo: neodređenost pojava i stvari ne ostavlja prostora za donošenje sudova. Dakle, potrebno je dalje nastaviti istraživati (skeptikos znači istraživač), a u međuvremenu je potrebno prakticirati suzdržavanje. Bitna stavka ovog skepticizma jesu tropi i Agripina trilema, koji daju uporište za sumnju. Tropi ili drugim imenom Enezidemovi modusi ukazuju na suprotna

²on je skeptik koji u svom djelu „*Pironove postavke*“ opisuje život i djelovanje svog učitelja Pirona (smatra se da iza Pirona nije ostalo niti jedno njegovo zapisano djelo). Uz to, djela Seksta Empirika bitna su za spoznavanje antičkog skepticizma, ali su i bitan izvor informacija za druge helenističke filozofske škole.

svojstva predmeta, npr. „čokolada je slatka“ i „čokolada nije slatka“ (ili se za primjer možemo pozvati na primjer s medom³), i time na relativnost spoznaje. Prema tropima se predmeti ne dovode u pitanje u svom postojanju, nego govore da je spoznaja prirode predmeta nemoguća i da zato nemamo razloge stvoriti vjerovanja o njoj. S druge strane Agripina trilema se više odnosi na opravdanje. Točnije, ako ja kažem neku tvrdnju (npr. „Znam da je ispred mene parkiran automobil“) skeptik će me upitati da li ja to znam sigurno ili se radi samo o mom mišljenju da znam?! Ako odgovorim potvrdno na prvo pitanje, skeptik će me dalje upitati kako ja to znam sigurno?! Tada ću svoj odgovor morati potkrijepiti nekim dokazima kao što su moja svjedočanstva ili osjetila na koja mi skeptik opet može postaviti pitanje da li su ti dokazi plod moga mišljenja ili su oni nešto što stvarno znam, jesam li sam zaista sigurna u njih?! Dakle, ako malo bolje razmotrimo Agripinu trilemu, onda se može zaključiti kako nikada ne postoji ni najmanji razlog za zauzimanje jednog stava umjesto drugog.

Postoji još jedna vrsta skepticizma, a to je akademski skepticizam. Za akademičare tvrdnja „Znam da ništa ne znam“⁴ nije bila u kontradikciji zato što su stvarno mislili da ni ne znaju ništa osim toga da ne znaju. „Akademski skeptici željeli su oživjeti Sokratov način filozofiranja. Smatrali su ga začetnikom skepticizma, zbog dva temeljna obilježja njegove filozofije: priznavanja vlastitog neznanja, te metode opovrgavanja, kojom Sokrat svojim sugovornicima pokazuje da su im vjerovanja protuslovna ili nekonzistentna, zbog čega bi trebali odustati od svojih početnih vjerovanja.“ (Prijić – Samaržija i Gavran - Miloš, 2011, str. 345)

Antička škola skepticizma razlikuje se od svih drugih antičkih filozofskih škola (stoičke, epikurovske...) u tome što je jedna od njenih osnovnih karakteristika neprestano istraživanje. I sam pojam skepticizma⁵ znači neprestano istraživanje. Antički skepticizam ima drugačiju ulogu od modernog skepticizma, koji je usmjeren na spoznavanje vanjskog svijeta, tj. na nemogućnost spoznaje vanjskog svijeta. Naime, antičkim skepticizmom se želi ostvariti praktična uloga, tj. želi se ostvariti svrha. Antički skeptici su smatrali kako bi bilo najbolje suzdržavati se od bilo kakvih sudova o stvarima i pojavama jer bi to suzdržavanje naš duh dovelo do stanja *ataraxie*⁶. Ako se postigne stanje mira - *ataraxie*, onda to stanje dovodi i do

³ To je primjer koji govori kako je med ugodan i ukusan okusom, a nasuprot tome kada je na koži, onda je neugodan zato što je na koži zapravo ljepljiv.

⁴ jedna od Sokratovih najpoznatijih izreka

⁵ grč. *skepsis* – neprestano istraživanje

⁶ grč. *ataraxia* - duševni mir, duševno spokojstvo, stanje bez strasti

*eudaimonie*⁷, koja je u antičko doba bila i njihov cilj. (Prijić – Samaržija i Gavran – Miloš, 2011, str. 342)

Nasuprot antičkom skepticizmu, moderni skepticizam nema praktičnu ulogu postizanja blaženstva i sreće, već se njime s obzirom na prirodu istine, znanja i opravdanja dolazi do zaključka o nemogućnosti spoznavanja vanjskog svijeta. Naime, u novovjekovnoj epistemologiji se središte po pitanju skepticizma premješta s vjerovanja na znanje. Zbog toga bi u ovom kontekstu bilo valjano spomenuti definiciju: „Znanje je istinito i opravdano vjerovanje“⁸. To je trodijelna definicija znanja koja se sastoji od tri međusobno povezana dijela: A zna da *p* ako: 1. ako je *p* istinito, 2. ako osoba A vjeruje nešto o *p*, 3. ako osoba A ima opravdanje zašto vjeruje da *p*. Kada se govori o znanju, govori se o činjeničnom znanju koje bi potvrdila rečenica: „Znam da je ispred mene laptop i da upravo pišem završni rad“, a ne o proceduralnom znanju za koje bi primjer bila rečenica: „Znam kako napisati dobar završni rad“. Još jedna od razlika između antičkog i modernog skepticizma je u tome što: „antički skeptici u središte svog istraživanja postavljaju pitanje možemo li imati dovoljno dobre razloge za zauzimanje vjerovanja o stvarima u svijetu, dok se novovjekovni skeptici bave problemom znanja unutar epistemoloških rasprava.“ (Prijić – Samaržija i Gavran – Miloš, 2011, str. 242) No, da bismo uopće mogli govoriti o modernom skepticizmu, treba u cijelu raspravu uvesti Renea Descartesa, filozofa koji se bavio skepticizmom iako ga se ne ubraja među skeptike. Pitajte se zašto?! Idemo nakratko vidjeti u nastavku rada.

2.2. RENE DESCARTES

„Sve je započelo 10. studenoga 1619. godine. Toga se dana u južnonjemačkom gradu Ulmu, francuski matematičar i filozof Rene Descartes (1596. – 1650.) zatvorio u sobu uz topao kamin i imao viziju popraćenu snovima koja mu je ukazala na njegov životni put: razotkrivanje jedinoga pravog načina da se dosegne znanje. Istinit put zahtijevao je uklanjanje svega što je dotada uzimao zdravo za gotovo i ponovni početak od samih temelja.“ (Blackburn, 2002, str. 17) Tako je započelo i njegovo promišljanje o skepticizmu.

Descartes smatra kako su skeptički stavovi problemi kojima bi se svaki filozof barem jednim dijelom svoje filozofije trebao baviti. Uz to, on je nezadovoljan osnovama znanja koje

⁷ grč. *eudaimonia* - stanje blaženstva, stanje potpune sreće

⁸ tradicionalna definicija znanja koja seže još od razdoblja Platona

postoje i svime onime što je izgrađeno na takvim nestabilnim temeljima znanja. Upravo zato sve podvrgava sumnji. „Sumnja je sama po sebi negativan moment u procesu spoznaje, ali ona dovodi Descartesa do pozitivne postavke „mislim, dakle postojim“⁹.“ (Descartes, 1951, str. 109) Descartes započinje i svoje prve od sveukupno šest meditacija s problematikom sumnje, gdje govori: „sumnja nas, pak, navodi na pravi put na kojem više nema mogućnosti za bilo kakvu sumnju u ono što smo spoznali kao istinito i jasno“ (Maslač, 2016, str. 485) Naime, njegovo se djelovanje na području skepticizma naziva *metodička sumnja* u kojoj se u početnom stupnju istraživanja kreće od sumnje. Iako je njegov skepticizam temeljen na sumnji, on će u svojoj šestoj meditaciji metodičku sumnju opisati kao „pretjeranu, smiješnu i hiperboliziranu.“ (Prijić – Samaržija i Gavran - Miloš, 2011, str. 348)

U Descartesovoj filozofiji postoje tri argumenta koja su bitna za skepticizam, a to su: argument varljivosti percepcije, argument iz sna i argument zlog demona. Prije no što objasnim Descartesove argumente, osvrnut ću se na skepticizam Barrya Strouda.

Barry Stroud bavio se razmatranjem skepticizma u pogledu vanjskog svijeta. Stroud govori kako je prvi problem na koji nailazimo: „kako pokazati da mi uopće nemamo nikakvo znanje o svijetu. Javlja se konkluzija da ne možemo znati ili da nitko ne zna ništa o svijetu u kojem živimo i to je ono što se naziva *skepticizam u pogledu vanjskog svijeta*.“ (Stroud, 1984, str. 6) Ova definicija skepticizma u pogledu vanjskog svijeta može se primijeniti na Sigismunda, tj. može se reći kako je on skeptik u pogledu vanjskog svijeta. To je tako zato što on nema nikakvo znanje o vanjskom svijetu jer je zatočen, a ni ne može ništa znati jer ne može doći u doticaj s vanjskim svijetom. Stroud je na gore navedenu tezu rekao kako ni ne pokušava riješiti problem, jer rješenja nema, već će ga samo pokušati razumjeti. (Stroud, 1984) On je smatrao kako je nemoguće propitkivati svako naše vjerovanje zasebno, od prvog do zadnjeg, već je smatrao da treba početi od nekih temelja. Za njega su temelji bila osjetila: „Ljudskom organizmu je vrlo malo potrebno kako bi nas uvjerio u važnost osjetila – vida, sluha, dodira, okusa i mirisa. (...) Važnost osjetila kao izvora znanja čini se zanemariva.“ (Stroud, 1984, str. 6)

Stroud za razliku od Descartesa smatra da, ako su nas osjetila jednom prevarila da to onda nije razloga da im više ne vjerujemo, dok Descartes smatra da ne smijemo vjerovati našim osjetilima jer nas ona svakodnevno varaju. (Stroud, 1984)

Promatrao je i Descartesov paradigmatički slučaj ili drugim riječima *case – study*. Paradigmatički slučaj odnosi se na Descartesov primjer „sjediti kraj vatre s papirom u ruci“

⁹ Cogito, ergo sum – poznata Descartesova izreka

koji implicira da ako nešto sigurno znamo, onda znamo to. Descartesov paradigmatički slučaj je idealan za „provjeru osjetila“ jer je teško u takvom položaju posumnjati da se ne radi o stvarnosti, kada su u pitanju toplina peći ili držanje papira u ruci. Međutim Descartes kaže da je moguće posumnjati, a kao odgovor daje argument iz sna. Opravdava ga na način da često sanjamo nešto što je stvarnost, pa tako možemo sanjati i da sjedimo u naslonjaču pokraj peći s papirom u ruci. Stroud pokušava preoblikovati Descartesov skeptički argument pa govori: „Pretpostavimo da gledamo kroz prozor i odjednom slučajno ugledamo češljugaru u vrtu. Ako me se pita kako znam da se radi o češljugaru, a ja npr. odgovorim da zato što je žut, svima može postati jasno kako u normalnim okolnostima ovakav odgovor ne možemo smatrati znanjem.“ (Stroud, 1984, str. 17) Na to bismo mogli odgovoriti kako je i kanarinac žute boje, pa kako je moguće da sigurno znamo da se radi o češljugaru?! Odgovor Strouda je da ako ne znamo da u vrtu nije kanarinac, onda ne možemo reći da je u vrtu češljugar. To je zapravo Stroudov prvi nužni uvjet za znanje. Stroud navodi, da bismo izbjegli skepticizam, trebamo izbjeći i zahtjev: „moramo znati da ne sanjamo da bismo znali išta o svijetu uopće.“ (Stroud, 1984)

2.2.1. ARGUMENT VARLJIVOSTI PERCEPCIJE

Prvi od argumenata je onaj o varljivosti percepcije, a govori da su naša osjetila nesavršena i da nas često varaju. „Ova prva skeptička opservacija vezana je uz konstatiranje nesavršenosti osjetila i dovođenje u pitanje apsolutne sigurnosti znanja izgrađenog na percepciji. Zajedničko je svim iluzijama, halucinacijam ili drugim pogreškama percepcije da su subjektivno, doživljajno ili kvalitativno nerazlučive od situacija u kojima opažamo objekte kakvi stvarno jesu (od veridičke percepcije).“ (Prijić – Samaržija i Gavran – Miloš, 2011, str. 348) Isto tako i danas postoje brojni primjeri koji dokazuju „varljivost percepcije“: mjesec koji kada se nalazi nisko na obzoru izgleda puno veće nego kada se nalazi visoko na nebu (a zapravo je uvijek u potpunosti jednak), jedan te isti čovjek kojeg promatramo s različite udaljenosti činit će nam se mnogo veći kada nam je bliže nego kada nam je dalje (a zapravo je jednak), topla i hladna juha bit će različitog okusa, (a okus je zapravo uvijek isti), brojni primjeri optičkih iluzija kada nam se čini da se krugovi na slici kreću, a zapravo u potpunosti

miruju ili kada vidimo crvenu točku na bijelom papiru, a na papiru je nacrtana crna točka samo što zbog bjeline u okolini u našim osjetilima ona poprimi crvenu boju. Uz navedene, postoji još velik broj primjera koji nam dokazuju kako nas naša percepcija može varati na veoma jednostavan način.

I u nekim znanstvenim disciplinama, primjerice u fizici, postoje problemi vezani uz osjetila kojima se znanstvenici bave. Kao primjer varljivosti naših osjetila fizičari često navode „štap u vodi“. Naime, oni ističu kako štap koji je stavljen u vodu izgleda polomljeno iako je zapravo ravan. Fizika je jedna od znanstvenih disciplina u kojima bismo mogli povući paralelu sa filozofijom po pitanju nepouzdanosti naših osjetila. Međutim ta povezanost se može očitovati u malom broju primjera. Kao zaključak se može izvesti kako je argument iz varljivosti percepcije doveo u pitanje pouzdanost naše spoznaje o vanjskom svijetu.

2.2.2. ARGUMENT IZ SNA

Snovi su nešto što se događa svakome čovjeku i nekada mogu biti izrazito stvarni, toliko stvarni da se zapitamo je li to sve samo san ili je možda ipak stvarnost?! I Descartesa je mučila granica između snova i zbilje: „Često snovi nalikuju stvarnom životu. Štoviše, znaju biti iskustveno stvarni na način da nas plaše, čine tjeskobnima ili pak sretnima. Nema prema Descartesu, ništa logički neprihvatljivo u pretpostavci da njegovo opažanje u snu može biti jednako opažanju dok sjedi ispred vatre i razmišlja.“ (Prijić – Samaržija i Gavran – Miloš, 2011, str. 348). Argument iz sna razložen na osam točaka glasi ovako:

1. Čini mi se da sada sjedim u naslonjaču (vidim svoje ruke. itd.)
2. Imao sam u prošlosti snova o tome kako sjedim u naslonjaču kada, ustvari, nisam sjedio u naslonjaču (kada je to bilo pogrešno).
3. Dakle, ako imam razloga misliti da je moguće da sanjam da sjedim u naslonjaču, imam razloga vjerovati da možda griješim.
4. Mogu biti apsolutno siguran da p ako i samo ako nemam razloga vjerovati da je moguće da je p pogrešno.
5. Stoga, mogu biti apsolutno siguran da sada sjedim u naslonjaču ako i samo ako nemam razloga misliti da je moguće da sanjam.
6. Ukoliko ne postoje jasni kriteriji prema kojima bih razlikovao san od jave, nemam razloga misliti da nije nemoguće da sanjam.
7. Vidim (intelektualni uvid) da nema sigurnih kriterija za razlikovanje sna od jave.

8. Stoga, ne mogu biti apsolutno siguran da sada sjedim u naslonjaču.¹⁰

Ako bolje razmotrimo navedeni argument, prva točka naprosto izražava naše svakodnevno iskustvo na temelju kojeg funkcioniramo i koje uzimamo zdravo za gotovo. U drugoj točki je naveden pravi razlog zašto bismo ipak trebali sumnjati u naše svakodnevno iskustvo, odnosno, dato je alternativno objašnjenje za iskustvo koje imamo. Treća točka govori da ako imamo razloga sumnjati u iskustvo, onda imamo razloga i sumnjati u to da griješimo. Četvrta točka slijedi iz same definicije znanja. Peta točka govori da u potpunosti možemo vjerovati svome iskustvu samo ako smo sigurni da je nemoguće da trenutno sanjamo. Šesta točka govori da ako nema razlika između sna i jave, onda je moguće da sanjamo. Sedma točka jasno govori da nema kriterija po kojima bi se san i java razlikovali, a osma točka zaključuje da naše svakodnevno iskustvo koje uzimamo zdravo za gotovo može biti san. Prema ovom argumentu može se objasniti cijeli problem snova i realnosti u djelu *Život je san* što ćemo vidjeti u nastavku rada. Argumentom iz sna pokazali smo da naše iskustvo ne mora biti rezultat djelovanja vanjskog svijeta na nas, već je možda ono naprosto rezultat toga da sanjamo.

Ovaj Descartesov argument iz sna usko je povezan sa sljedećim, argumentom zlog demona. Na neki način, može se reći kako je argument iz sna proširena verzija argumenta zlog demona.

2.2.3. ARGUMENT ZLOG DEMONA

Descartes razmišlja o tome da sve što sanjamo i doživljavamo kao vlastita iskustva mora nekako doći u naš um. Počinje razmišljati o tome da je izvor naših snova i iskustava izvan nas samih, tj. da je izvor neko svemoguće biće. Prva od mogućih opcija je kako nam Bog koji je svemoguć upisuje ideje u naše snove: „taj izvor ne mora biti stvarni svijet kojeg opažamo već i neko svemoćno biće koje nam isporučuje sve ideje koje imamo. Budući je bog svemoćan, a čovjek nesavršen i ograničen, uvijek je moguće da čovjek može biti prevaren, da može griješiti vjerujući da opaža stvari kakve jesu, tj. objektivnu relanost.“ (Prijić – Samaržija i Gavran – Miloš, 2011, str. 349) Međutim tu pretpostavku Descartes brzo odbacuje i daje

¹⁰ Prijić - Samaržija i Gavran - Miloš: 2011, str. 348- 349)

drugu moguću opciju, mogućnost zlog demona kao neisključivog koraka u raspravi. Naime, smatra da: „Moguće je zamisliti biće toliko moćno da nas može varati tako što bi nam isporučivalo pogrešne osjetilne ideje. Ne možemo biti apsolutno sigurni da nismo obmanuti, nema tražene sigurnosti u stavu da sve što znamo nije pogrešno: i to se ne odnosi samo na naše znanje utemeljeno na percepciji, dakle, empirijske znanosti nego i na matematiku kao ne-empirijsku znanost.“ (Prijić – Samaržija i Gavran – Miloš, 2011, str. 349) Dakle, iz ovoga je vidljivo kako argument zlog demona ima veći doseg od argumenta iz sna.

Iz ovih argumenata moglo bi se zaključiti, da bismo nešto znali prvo što trebamo napraviti jest isključiti mogućnost pogreške. Međutim, unatoč tome: „Ne možemo biti sigurni da znamo sve dok postoji neopovrtna mogućnost da griješimo, a koja također objašnjava sve pojave takve kakve jesu.“ (Prijić – Samaržija i Gavran – Miloš, 2011, str. 349) Uz to, iako smo pokazali da postoji mogućnost da vanjski svijet ne postoji, i dalje postoje matematika, logika, naša mentalna stanja i sl. Zadatak zlog demona je da i taj nivo spoznaje dovede u pitanje.

3. ŽIVOT JE SAN

Drama je strukturirana u tri čina, pisana slobodnim stihom u formi kratkih osmeraca, potpuno u obliku dijaloga i monologa (u monolozima se razvijaju pitanja i misli protagonista). Osnovni motivi koji prevladavaju su: sudbina, strah, san, pobuna, bijes, vlast, plemenitost, sreća, sloboda, vjernost, zbunjenost, upornost i slično. U djelu prevladavaju složene metafore i neobični izrazi i autor stavlja događaje u jednu radnju čime pokušava postići simetriju u djelu. Pažnja se manje stavlja na akciju i zaplet, a više se orijentira prema misaonome u djelu. Simboli i metafore koji su uvelike prisutni ne narušavaju spontanost radnje. Vrijeme radnje je tri dana, a mjesto radnje je Poljska (poljski dvor, polje i Sigismundova tvrđava.) Osnovni dramski sukob odvija se između Sigismunda i njegova oca Bazilija, a očituje se u strahu za vlast i u nepravdi koju provodi otac nad vlastitim sinom. Glavni likovi su knez Sigismund i njegov otac Bazilije - poljski kralj. Od ostalih likova tu su: Astolfo- moskovski kralj koji bi mogao postati poljskim kraljem, Rosaura - dama, Stela - princeza koja će postati kraljicom ukoliko se uda za Astolfa, Klotaldo – starac i Sigismundov učitelj, Klarin – lakrdijaš. Ostali likovi su sporedni i nisu relevantni za ovu dramu. Drama je u svojoj suštini potraga za

odgovorom na pitanje: „da li je čovjek zaista nemoćan pred svojom sudbinom (višim silama)?“ Calderon daje dva odgovora na navedeno pitanje; prvi je da sudbinu ne možemo izbjeći koliko god bježali od nje, i drugi je da se čovjek svojim vrlinama- upornošću, razboritošću, hrabrošću ipak može suprotstaviti sudbini. Na nama je da odredimo koji ćemo od navedenih odgovora prihvatiti.

Pedro Calderon de la Barca govori kako se u njegovom djelu prožima nekoliko tema: ljubavna, filozofska, politička i egzistencijalna. Ono što je prisutno kao jedno od najdominantnijih stilskih sredstava u djelu jest spajanje suprotnosti. Kroz cijelo djelo je prisutno spajanje smrti i života, spajanje sna i jave, sudbine i borbe protiv sudbine. Spajanjem svih ovih segmenata nestaje granica između tragičnog i komičnog. Stoga je teško opredjeliti ovu dramu kao tragediju ili komediju. Ona je spoj i jednog i drugog, a granica između njih je teško razlučiva. Cijela radnja je bazirana na „drami“ koja se odvija u Sigismundovoj duši. Postavlja se pitanje vidi li Calderon čovjeka kao roba mračne kobi koju nosi unutar sebe ili čak vidi čovjeka kao nekoga tko možda ipak snagom volje može nadvladati sudbinu?! Moglo bi se zaključiti kako Calderon progovara o čovjekovoj osamljenosti i uzaludnosti htijenja da shvati svijet oko sebe, ali i o nestalnosti i providnosti svega u svijetu, pa čak i vlastitog života, ali i o prolaznosti i smrti.

Kako bismo lakše i jednostavnije mogli analizirati filozofske probleme kroz dramu, sažeto ću iznijeti radnju. Uplašen proročanstvom da će mu sin biti zao vladar i tiranin, poljski kralj, Bazilije dao je kraljevića Sigismunda odmah po rođenju zatvoriti u tamnicu, gdje je odrastao u divljini i u okovima. Prije konačne odluke da ga razbaštini, Bazilije je ipak odlučio iskušati zloćudnu sinovu narav te ga je uspavana prebacio u svoj dvorac i predao mu vlast u ruke. Kada se Sigismund probudio iz sna, pokazao je svoju zlu narav te ga je kralj ponovno omamljena snom vratio u tamnicu, gdje se Sigismund probudio i nije mogao razaznati što je san, a što java. Međutim, narodu nije odgovaralo što je Bazilije želio vlast prepustiti moskovskom knezu Astolfu, te su se pobunili protiv vlastitog kralja. Oslobodili su Sigismunda koji je kada je zavladao, po drugi puta, vladao pravedno. Na kraju je dao zatvoriti vođu pobune, s objašnjenjem da treba zatvoriti one koji se pobune protiv vlastitog kralja (u ovom primjeru je do izražaja došla njegova pravednost). Kraj drame je izražen kroz Sigismundov monolog gdje on govori da mu je san bio životni učitelj. U drami se paralelno odvijaju i druge radnje. Klotaldo se suočava s činjenicom da ima kćer Rosauru koja se na početku drame pojavila prerusena u muškarca. (prepoznanje da je to njegova krv po maču koji je nosila sa sobom.) Knez Astolfo nalazi se u ljubavnom trokutu sa Stelom i Rosaurom. Stela pripada plemićkoj krvi, dok se Rosauru ne smatra pripadnicom časne loze sve dok Klotaldo

ne otkrije da je to njegova kći. Sigismundna kraju, nakon preuzimanja vladavine oženi Stelu, a Astolfo Rosauru.

3.1. FILOZOFSKA PODLOGA DRAME

Prije nego detaljnije razmotrimo filozofske elemente, pogledajmo Platonovu alegoriju špilje, koja pruža dobar model za razmišljanje o samoj drami. Platonova alegorija špilje glasi ovako:

U nekoj špilji sjede okovani ljudi i gledaju prema zidu. Ulaz u špilju i sunčeva svjetlost nalaze se iza njihovih leđa. Pred špiljom gori vatra. Ljudi u špilji mogu na zidu vidjeti samo drhtave sjenke što ih bacaju ljudi koji prolaze ispred špilje i čuti njihove glasove. Istina za njih neće doslovce biti ništa drugo do sjenka tih slika. Ti će zatvorenici sjenke držati zbiljom. Sokrat dalje zamišlja da se jedan od zatvorenika oslobodio okova, izašao iz špilje. Vani ga isprva zasljepljuje bolna svjetlost, no bol postupno jenjava i oslobođeni zatvorenik sagledava svijet (stvari onakve kakve jesu). Vraća se u špilju i ostalim zatvorenicima govori istinu, ali mu nitko ne vjeruje. Oni mu pokazuju zid i ponavljaju da je ono što vide sve što jest. Na kraju ga ubiju.¹¹

Drama *Život je san* i Platonova alegorija o špilji imaju mnogo toga zajedničkoga. Prema mom mišljenju, moguća je pretpostavka kako je Calderonu Platonova špilja poslužila kao predložak za nastanak njegova remek-djela, iako za ovu tezu nemam evidenciju. Zatvorenik koji se oslobodio okova može se poistovjetiti sa Sigismundom, zato što su oba cijeli svoj život odvojena od vanjskog svijeta i oba su u okovima. Nakon toga dobiju priliku da vide što se događa u vanjskom svijetu da bi potom bili vraćeni u svoje prvobitno stanje. Razlika je u tome što Sigismund na kraju završava sretno dok zatvorenik iz špilje završava nesretno, tj. umire.

Prva velika tema koja dominira djelom *Život je san* jest pitanje determinizma. „Determinizam je filozofska pozicija prema kojoj je sve što se događa determinirano; svijet u kojem živimo zapravo je veliki strogo determinirani mehanizam. Proces u prirodi odvijaju se po točno određenim zakonima: zvijezde se kreću po strogo utvrđenim putanjama, Sunce svaki dan izađe i zađe u točno određeno vrijeme, elementi se spajaju po nužnim zakonima kemije, svjetlost se odbija pod točno određenim kutem, genetski kod organizma određen je genetskim kodom roditelja, itd.“ (Berčić, 2012, str. 75) Ništa se ne može dogoditi slučajno, tj. ne postoji slučaj, već za nešto što smo mislili da se dogodilo slučajno, a nije, postoji objašnjenje kako je

¹¹ Calderon de la Barca: 2005: 180

to samo rezultat toga da ne poznajemo dovoljno mehanizama kako bismo mogli doći do zaključka da je nešto slučajno. „Vjerujemo da smo u nizu slučajeva mogli učiniti drugačije nego što jesmo, ali to je vjerovanje naprosto pogrešno; ako je determinizam istinit nema mogućnosti izbora. A upravo je mogućnost izbora ono što je esencijalno za slobodu volje i moralnu odgovornost. Budući da je svaki naš postupak unaprijed određen okolnostima koje su do njega dovele, niti jedan naš postupak ne može biti drugačiji nego što jest.“ (Berčić, 2012, str. 76)

Tema determinizma u djelu očituje se prvenstveno u likovima Sigismunda, i Klarina. Svaki od njih predoređen je za određeni životni put; Sigismund – za kraljevanje, koje mu je međutim bilo otuđeno postupcima njegova oca. U konačnici on ipak biva proglašen kraljem, što se može iščitati kao argument protiv determinizma. Ono što je predodređeno u ovoj drami se ipak može izbjeći.

Klarin je u ovom djelu jedan od sporednih likova, ali na kraju odigra jednu važnu ulogu. On je licemjer, lažov i prevarant koji uvijek gleda samo na sebe. Tako i na kraju drame kada se cijela poljska vojska pobuni protiv vlastitog kralja, Bazilija i ode spasiti Sigismunda, naiđe u tamnici prvo na Klarina. Vojnici koji su ušli u tamnicu vidjeli su Klarina i oslobodili ga, ali nisu shvatili da se ne radi o pravom knezu, Sigismundu. Klarin koji je shvatio sve što vojnici rade, nije im se protivio, nije im se ni potrudio reći istinu, već je odlučio pretvarati se da je on knez Sigismund. On je pokušao biti „zli demon“ i obmanuti sve ostale vojnike, što mu je i u nekoj mjeri uspjelo. Tako da iz ovog kratkog primjera možemo vidjeti da ljudi često nisu sigurni u ništa, u ovom slučaju nisu bili sigurni u svog kneza, a ponašali su se kao da znaju da je to on. Na kraju je jedan vojnik shvatio kako Klarin nije knez Sigismund kojeg oni traže i rekao kako to nije knez po kojeg su došli već je pravi knez, knez Sigismund bio sakriven. Pustili su Klarina i oslobodili Sigismunda. Nakon toga, kada je vojska krenula prema kralju Baziliju i sukobila se s njegovim vojnicima, Klarin je pokušao sačuvati svoj život i zato se sakrio u grmlje da izbjegne opasnost, tj. smrt. Međutim, tada ga je odjednom skrivenog u grmlju pogodila strijela koja ga je nakon toga i usmrtila. No, prije smrti shvatio je kako ljudskoj sudbini ne možeš pobjeći niti ju možeš izbjeći na bilo koji način. On je primjer pravog determinizma, što bi značilo, ako je predodređeno dogoditi će se, baš kao što je bilo i u njegovu slučaju.

Klarin u sebi sadrži dvostruk problem, problem determinizma i problem osobnog identiteta. Što se tiče determinizma, njemu je predodređeno da će ga sustići smrt, bez obzira na koji način. On se htio tome stavu suprotstaviti te je želio pobjeći od vojske i ratovanja u neku sigurnu zonu. Upravo u njegovoj sigurnoj zoni dočekala ga je smrt koja mu je pokazala

kako ipak ne može protiv prirodnih mehanizama koji su već otprije zapisani. On je suprotnost Sigismunda po pitanju determinizma jer ga nije uspio pobijediti, dok je Sigismund pobijedio determinizam.

Drugi veliki problem jest pitanje slobodne volje, koje je neodvojivo povezano s determinizmom. Prema Berčiću, svaki čovjek ima volju. Netko ima volju da se svako jutro diže kako bi trenirao, netko ima volju da napiše knjigu. Netko snagom volje završi najteži maraton, dok je nekome snaga volje potrebna kako bi pobijedio svoj strah i osvojio najviši vrh Himalaje. (Berčić, 2012) „Čovjek bez volje naprosto ne postoji. Naša volja je ono što mi jesmo. Zbog toga hoćemo da naša volja bude slobodna. Jasno je da hoćemo ono što hoćemo. Ali to nije sve. Mi hoćemo da hoćemo ono što mi hoćemo, a ne ono što drugi hoće da hoćemo. Mi hoćemo da naša volja bude naša i da bude slobodna. Želimo biti sigurni da su naše odluke doista naše.“ (Berčić, 2012, str. 73) Ako nemamo slobodnu volju onda je moguće da ne postojimo kao čovjek. Slobodna volja je filozofski problem koji svoja uporišta nalazi i u djelu *Život je san* što ćemo vidjeti u daljnjoj razradi teksta.

U djelu se pitanje slobodne volje tematizira preko Bazilijeva zarobljivanja vlastitog sina. Na taj mu je način onemogućio slobodno djelovanje, a time i svjesno oduzeo slobodnu volju. Samo pitanje proročanstva postavlja pred čitatelja dvojbu o tome u kojoj mjeri pojedinac uopće može djelovati u skladu sa svojim željama, a u kojoj mjeri smo podložni vanjskim silama. Vidjeli smo da Sigismund u početku nema slobodnu volju jer mu je omogućeno samo ono djelovanje koje je kontrolirano od strane Bazilija. No, u raspletu drame Sigismund ipak dobiva mogućnost slobodne volje, tj. mogućnost djelovanja po vlastitim načelima. U njegovu slučaju de la Barca nam pokazuje da pojedinac može, barem ponekad, izbjeću sudbinu.

Treća velika tema jest pitanje osobnog identiteta.¹² Osobni identitet mogao bi se definirati kao identitet pojedinca, kojemu se od drugih osobnih identiteta razlikuje različito središte samosvijesti, različito tijelo, različiti životopis, te različiti unutarjni život i osjećaj sebe, odnosno osjećaj vlastite subjektivnosti. „Identitet nije problem sve dok se o njemu ne moramo pitati. Identitet je nešto što se podrazumijeva samo po sebi, nešto što se prirodno nameće. No sasvim je drukčija stvar u trenutku kada se upitamo: Tko sam ja? ili Tko smo mi?

¹² više o osobnom identitetu vidi u knjizi W. Carroll *An Introduction to Metaphysics*- oko problematiziranja identiteta često se navodi primjer s transportnim strojem – primjer se sastoji u tome da osoba želi u što kraćem roku otputovati iz Pariza do New Yorka, a to joj može omogućiti transportni stroj koji na neki način teleportira osobu uz njezin potpuni nestanak na petnaest minuta koliko traje putovanje od Pariza do New Yorka. Postavlja se pitanje, da li je osoba koja je ušla u transportni stroj u Parizu, jedna te ista osoba koja će izaći iz transportnog stroja u New Yorku, iako je u potpunosti nestala na petnaest minuta?! Time započinje rasprava o problemu osobnog identiteta.

ili What does it mean to be an American?, Qui est Français?, Was ist Deutsch?“ (de Benoist, 2014: str. 1)

Kod Calderona de la Barce, pitanje identiteta posebno je problematizirano s obzirom na učestala prerusavanja glavnih junaka. Postavlja se pitanje što nas određuje, što čini našu bit, ali još i važnije, kako drugi oko nas znaju tko smo mi. U kojoj mjeri možemo imati kontrolu nad vlastitim identitetom, a u kojoj je mjeri on nama nametnut? Možemo li i koliko obmanuti ostale po pitanju toga tko smo mi i kakvi smo zapravo? S obzirom na temu determinizma, zanimljivo je pratiti na koji način de la Barca dovodi u pitanje vlastiti identitet i determinizam – Sigismund je prijestolonasljednik, iako on sam toga nije svijestan. Kako onda on doživljava vlastito jastvo i kako se ta percepcija mijenja u trenutku kada mu otac otkriva tko bi on uistinu trebao biti?

Konačno, i za moj rad najrelevantnije, bit će pitanje skepticizma. Pokazat ću:

1. Utemeljenost antičkih argumenata o nedostatnosti osjetila-osjetila nas mogu dovesti do toga da naša percepcija vanjskog svijeta bude pogrešna – u nekoliko epizoda u djelu, percepcija (viđenje likova) dovodi do pogrešne identifikacije. Osjetila nam ne daju znanje o svijetu odnosno mogu nas zavarati. U tom smislu, suvremene interpretacije skepticizma, poput Stroudove, i dalje predstavljaju izazove za naše shvaćanje onoga što mislimo da znamo.
2. Utemeljenost Descartesova argumenta iz sna po kojem se vidi da nema jasnog kriterija koji bi nam mogao reći da li sanjamo ili smo budni. Ništa u Sigismundovu iskusstvu ne odgovara mu na pitanje sanjam li?! Drugim riječima, skeptička mogućnost sna uvijek postoji.
3. Utemeljenost Descartesova argumenta zlog demona – nekoliko likova u djelu preuzima ovu ulogu (Bazilije, Rosaura) i svojim postupcima obmanjuju ostale likove. Za razliku od klasičnih filozofskih argumenata koji pretpostavljaju da nas zli demon obmanjuje tako što nam šalje jasne ideje, kod de la Barce zli demon uspijeva u svojoj obmani zato što osjetila nisu dostatna za pravilno i nepogrešivo identificiranje. Na taj se način vidi u kojoj mjeri znanje o drugim umovima može ostati nedostižno.
4. Plauzibilnost Agripine trileme – kada se Sigismund vraća u tamnicu, njegovo promišljanje o vlastitom položaju pokazuje da danas opravdanja na pitanje „gdje sam, sanjam li?“ ne možemo zaustaviti.

U drami *Život je san* postoje četiri obmane koje bi se mogle vezati uz skepticizam. Jedna je obmana vezana uz Sigismunda, druge dvije vezane su uz Rosauru, a posljednja obmana vezana je uz Klarina. Međutim iz situacija u kojima ćemo tumačiti obmane mogu se iščitati i neki drugi filozofski problemi, kao što su problemi identiteta, slobodne volje ili pak determinizma, pa ćemo ih ukratko pokušati analizirati u djelu.

3.2. PRVA OBMANA

Prvom obmanom započinje drama. U njenom središtu je Rosaura koja dolazi iz Moskve u Poljsku kako bi se osvetila Astolfu, a sa sobom nosi mač od izrazite važnosti. Naime, mač je dobila od svoje majke prije no što je krenula u Poljsku, a njenoj majci je mač ostavio Rosaurin otac i rekao joj je da mora dati mač njegovom sinu kad se rodi (mislio je da će Rosaura biti muško) i da će ga jednoga dana taj mač spasiti. Još jedna važna činjenica je u tome što je Rosaura bila prerusena u muškarca kada je došla u Poljsku i kada je zalutala u Sigismundovu tamnicu. Kada je Klotaldo ušao u tamnicu i tamo zatekao Rosauru prerusenu u muškarca i Klarina znao je da će ih kralj dati ubiti. Međutim Rosaura mu je tada izvadila i pokazala mač i njemu je postalo jasno da je to „njegov sin“. To je prva situacija u kojoj je ona uspjela u obmani svih prisutnih, obmanula je Klarina, ali i vlastitog oca Klotalda da je ona zapravo muškarac i svi su joj povjerovali. Jedino je Sigismund sumnjao u nju, zato što on nikada nije čuo ženski glas i kada je ona progovorila, njen glas je u njemu izazvao nove, neobične emocije. Tako da je od tog trenutka on počeo sumnjati u nju jer je ona bila nešto novo što mu se dogodilo u životu. Na kraju je Rosaurina krinka razotkrivena i njen otac je shvatio da je to njegova kćer koja želi osvetiti svoju čast, u čemu joj je on obećao pomoći.

Veza skepticizma i književnosti u ovoj se situaciji može vidjeti u tome što Rosaura, mogli bismo reći igra ulogu zlog demona zato što svojim neprirodnim, muškim likom obmanjuje sve oko sebe i uvjerava ih u svoju realnost i u tome je veoma dobra. Ona poput „zlog demona“ provodi svoje nakane kako želi i uvjerava ljude u ono što misli da je potrebno, međutim kod Sigismunda ne uspijeva u potpunosti nego u njemu ipak pobuđuje neku sumnju. Uz to svojom muškom krinkom vara osjetila svih prisutnih u tamnici. To bi se moglo dovesti u vezu s argumentom iz varljivosti percepcije.

Međutim, ova obmana može se dovesti i u vezu s gore spomenutim problemom identiteta. Iako je Rosaura samo prerusena u muškarca ona igra ulogu druge, nove osobe.

Moglo bi se postaviti pitanje: da li je Rosaura kao žena, i nakon što se pruruši u muškarca jedna te ista osoba?! Na prvu izgleda da je, zato što je u pitanju isto tijelo, isti razum, isti mozak, no s druge strane, možda to i nije baš tako. Naime, možda postoje neki ljudi koji bi tvrdili kako to nije jedna te ista osoba. Kao argument za to mogli bi navesti kako je drugačija izgledom, ali isto tako i ponašanjem, jer sada mora poprimiti karakteristike „muškog ponašanja“.

3.3. DRUGA OBMANA

Druga i najvažnija obmana na kojoj se temelji cijela drama jest ona vezana uz oca i sina, Bazilija i Sigismunda. Naime, Sigismund je jedini muški nasljednik poljskog kralja Bazilija koji je star i uskoro će umrijeti i dolazi vrijeme kada bi trebao predati kraljevstvo svom nasljedniku. Međutim, problem je u tome što su za njegova sina zvijezde i astronomija prema kojima je gajio ljubav i uvelike ih promatrao, prorekle zlu sudbinu, da će biti zao, loš i pokvaren vladar te da će jednog dana svrgnuti vlastitog oca s prijestolja. On im je povjerovao te je svog sina od rođenja zatvorio u tamnicu i stavio mu okove kako bi spriječio proročanstvo. Međutim jednog dana odlučio je cijelom svom kraljevstvu objasniti da ima sina i da ga je zatvorio kako bi ih sve spasio, ali da je odlučio iskušati to proročanstvo i sinovu sudbinu. Odlučio je da će mu dati priliku da se pokaže kao vladar, i ako se pokaže kao dobar i pravedan, dobit će kraljevstvo, a ako se pokaže kao zao, ohol i nepravedan ponovno će ga vratiti u tamnicu. Zatim je Bazilije zamolio Sigismundova učitelja Klotalda da mu napravi napitak¹³ od kojega će čvrsto zaspati i kada zaspri naređeno je da ga dovedu na dvor. Tako je i bilo učinjeno sa Sigismundom, Klotaldo mu je dao napitak od kojeg je on zaspao i vojnici su ga u stanju čvrstog sna odveli na dvor. Kada se na dvoru probudio oko njega su bile sluge, raskoš, lijepa odjeća, sve njemu dosad nepoznato i neobično te mu se činilo u potpunosti nestvarno. Klotaldo mu je kada se probudio objasnio situaciju i rekao mu da je on poljski kralj, na što je Sigismund odreagirao loše. Bio je veoma ljut zato što su ga zatvorili i oduzeli mu slobodu i pravo na vlast. Bio je ljut na svog učitelja Klotalda te se počeo boriti s njime i želio ga je ubiti. Nije bio samo loš prema njemu već je bio loš i prema vlastitom ocu Baziliju kojemu nije mogao oprostiti za to što je učinio. Njegova zloćudna narav najviše se očitovala u tome što je bacio kroz balkon slugu koji mu se suprotstavio. Kada su vidjeli da su zvijezde

¹³ Napitak je bio napravljen od cvijeta maka, bunike i od opijuma

dobro prorekle Sigismundovu sudbinu, odlučili su mu dati napitak da ponovno zaspe kako bi ga mogli vratiti u tamnicu. Tako je i bilo učinjeno. Kad se Sigismund probudio u tamnici ništa mu nije bilo jasno, Klotaldo je bio u istom položaju i nastavljao s istom pričom o strelovitom uzletu snažna orla¹⁴ o kojoj su raspravljali prije nego što je Sigismund usnio u san od napitka. To je priča koja je Sigismunda izrazito zanimala jer nije znao da i među pticama postoji netko tko vlada njihovim carstvom. Iz te priče je zaključio kako: „Svojom voljom nikad nikom ne bih se dao da me muči.“ (Calderon de la Barca, 2005, str. 58) Tada je Sigismund odlučio ispričati Klotaldu što mu se sve dogodilo u snu koji je imao. U snu je bio kralj i bio je jako loš vladar, posebice prema ljudima koji su mu se našli u blizini, nakon čega ga je počelo mučiti pitanje, da li je stvarno moguće da je sve to bio samo san?! Na to mu je Klotaldo odgovorio da je sve to bio samo san i da uvijek treba činiti dobro pa čak i ako se radi samo o snu.

U ovoj navedenoj obmani poljski kralj Bazilije igra ulogu „zlog demona“ zato što je on taj koji traži da se obmane njegova sina Sigismunda. Bazilijeva obmana je toliko stvarna da Sigismund stvarno više ne zna što je san a što stvarnost?! Nije siguran da li je stvarno moguće da je sve to sanjao ili nije?! U glavi mu se nalazi mnogo pitanja na koje ne zna odgovore. On je zapravo osoba koja sumnja u sve, i u san, ali i u stvarnost. Sigismund je nakon buđenja iz sna rekao:

Da, treba da ukrotimo ovu našu čud opaku, pomamu i čežnju svaku, ako opet san usnimo. Tako treba, jer živimo u tom svijetu čudne čudi, gdje življenje san je hudi, te me znanje uči moje: čovjek sanja ono što je, sanja dok se ne probudi. I kralj koji vlada svima sanja kako zapovijeda, u toj varci sebe gleda kako mnoge časti prima, a na vjetar sve ih piše, jer smrt strašna sve ih briše, i u prah će sve to strti. Tko je, dakle željan vlasti kad zna da će jednom pasti čim se prene - u snu smrti. Gavan sanja blago svoje i posvuda strah ga prati, bijednik sanja kako pati sve tegobe i nevolje. Sanja, kom se uspjeh nudi, sanja, koji časti žudi, i tko vrijeđa bližnjeg svoga. Tako, eto, stvari stoje: svaki sanja ono što je, samo nije svjestan toga. I ja sanjam da sam tu, sputan u tom kutu bijednom, a snio sam da sam jednom uživao sreću svu. Što je život? Mahnitanje. Što je život? Puste sanje, prazna sjena što nas ovi. O, malen je dar nam dan, jer sav život – to je san, a san su i sami snovi.¹⁵

Primjer sa Sigismundom i Bazilijem vjerno dočarava neke od glavnih skeptičkih pojmova: obmane, sna, sumnje i zlog demona. Bazilije je „zli demon“ koji je uspio u svom naumu da uvjeri svog sina da je sve samo san. Uz to je uspio prevariti i njegova osjetila, tako da im Sigismund više uopće nije vjerovao. On je isto smatrao da je sve bio

¹⁴ Radi se o priči o letu orla: „koji prezire sferu vjetra i dižući se u najviša područja vatre, tu se vije i na pernatu munju sliči ili na zvijezdu koja pada. Divio sam se tom uzletu i rekoh: „Orle, ti si sada svemoćni vladar svijeta ptica i pravo je da budeš takav.““ (Calderon de la Barca, 2005: 58)

¹⁵ Calderon de la Barca, 2005, str. 120

samo san, bez obzira što je sve stvarno vidio, osjetio, okusio. Zapravo izgleda kao da je Calderon svoju dramu izgradio na filozofiji skepticizma, samo što ju je subjektivizirao na sebi svojstven način. Cijeli problem se razrješuje kada vojska dolazi po Sigismunda i on shvaća da se ipak radilo o stvarnosti, a ne o snu, samo što je ovog puta razlika u tome što je odlučio da kad se vrati na prijestolje da će činiti samo dobro. Berčić se osvrnuo na dva različita scenarija; onaj u kojem nikad nemamo kontakta sa stvarnošću i onaj u kojem ponekad imamo kontakta sa stvarnošću: „Doduše, značajna je razlika između scenarija u kojima nikada nemamo kontakta sa stvarnošću i scenarija u kojima ponekad imamo kontakta sa stvarnošću. U prvom slučaju skeptički scenariji samo su teorijska mogućnost, dok su u drugom slučaju stvarna opcija.“ (Berčić, 2012, str. 239) što bi se moglo prilagoditi i Sigismundovoj sudbini i njegovu zatočeništvu u tamnici.

Osim problema skepticizma, može se razmatrati problem slobodne volje. Pitanja koja se javljaju vezano uz dramu: Ima li Sigismund slobodnu volju tijekom cijelog svog života ili ju možda ima samo u nekim periodima života? U periodima u kojima nema slobodne volje, da li je on zaista čovjek ili je samo neka mehanička nakupina koja djeluje kako mu prirodni mehanizmi šalju impulse?! Odgovor na prvo pitanje bio bi da Sigismund nema tokom cijelog svog života pravo na slobodnu volju, tj. njegova slobodna volja je zarobljena u rukama njegova oca. On je većinu svoga života zatvoren i radi kako mu drugi kažu da mora. Međutim, prema mom mišljenju, to ne znači da on nije čovjek, kako neki filozofi koji se dovode u pitanje sa slobodnom voljom tvrde. Smatram da je njemu slobodna volja oduzeta od rođenja, i oduvijek je naučen da radi kako mu drugi kažu, zato nije ni mogao razviti taj segment svoje osobnosti.

Uz problem slobodne volje u djelu, javlja se i problem determinizma. Kako smo već gore naveli, ako je determinizam istinit, izgleda da slobodne volje nema. To uvelike pogoduje ovome djelu, zato što je u njemu sve determinirano. Vjerovalo se kako je Sigismundov život determiniran, tj. predodređen zvijezdama, astronomijom i matematikom i kako ga je nemoguće pobijediti. No, Sigismund je ipak vratio svoju „slobodu volje“ i pobijedio determinizam na samom kraju drame.

3.4. TREĆA OBMANA

U trećoj obmani glavnu ulogu ponovno nosi Rosaura. Naime, njen otac Klotaldo (za kojeg ona nije znala da joj je otac jer joj to nikad nije priznao) savjetovao joj je da ode u dvor

i postane Stelinom sluškinjom i čeka da on razrješi problem njezine osvete i Astolfa. Tako je i učinila. Međutim da je na dvoru ne bi prepoznao Astolfo, kojemu se željela osvetiti, ona je promjenila svoj “ identitet“ i nije se više zvala Rosara, nego je promjenila ime u Astrea. Time je zavarala sve prisutne oko sebe u vezi svoga identiteta. Pokušala je zavarati i Astolfa: “ROSAURA: „Što stadoste, Visosti vaša? Što vas čudi?“ ASTOLFO: „To što vas vidim, Rosauero.“ ROSAURA: „Ja Rosaura? Varate se, ako me vaša visost smatra za neku bolju damu. Ja sam Astrea; moja skromnost ne zaslužuje takvu sreću, koja vas tako uzbuđuje.“ ASTOLFO: „Dosta je varke, Rosauero, jer duša nikad laž ne zbori, makar te gledao ko Astreu, ko Rosauru ja te volim.““ (Calderon de la Barca, 2005, str. 102) Problem je nastao jer je princeza Stela od Astolfa, s kojim se trebala vjenčati ako preuzme kraljevstvo, zatražila da skine sliku koju je nosio oko vrata. Radilo se o slici na kojoj je bila Rosaura (jer je ona bila njegova prava ljubav). Princeza je rekla da ona odlazi i da će poslati svoju sluškinju Astreu da joj on preda sliku. Kada je Astrea došla počela se svađati s Astolfom zato što joj ovog puta nije želio popustiti u njezinoj laži o Astrei i nije joj želio dati njezinu sliku na što je došla Stela i Rosaura (Astrea) se uspjela izvući dobro osmišljenom varkom:

ROSAURA: Poslali ste me da sačekam Astolfa ovdje i da tražim od njega portret obećani. Bila sam sama i tako sam o koječemu razmišljala, a buduć da je bilo riječi o portretima, ja se sjetih da imam ovdje u rukavu, jedan svoj portret, te mi dođe da ga pogledam. U samoći ljudi se često zabavljaju najobičnijim ludostima. Dok sam ga tako promatrala pade mi na pod, a Astolfo upravo dođe i diže ga. I sada vam on neće dati onaj koji ste zatražili, već, umjesto njega, moj vam daje. Kumila sam ga i molila da mi ga vrati, ali neće, zato sam ga eto u ljutini pokušala sama oteti. To je moj portret, pogledajte i vidjet ćete, na me slič. ¹⁶

Svojom promjenom identiteta Astrea / Rosaura je ponovno obmanula sve prisutne. Ponovno je pokušala igrati ulogu „zlog demona“ i natjerati sve oko sebe, posebno princezu Stelu da joj povjeruju. Međutim Astolfo je taj koji je posumnjao u nju i razotkrio njenu krinku.

U ovom primjeru ponovno dolazimo do problema osobnog identiteta. Ponovno se može postaviti pitanje da li su Astrea i Rosaura jedna te ista osoba ili su to dvije različite osobe?! Vjerujem kako bi se većina složila da su jedna te ista osoba, ali zasigurno postoji i nekolicina ljudi koja bi rekla kako su to dvije savsim različite osobe, ne nužno izgledom, već gestama, ponašanjem i identitetom. Neki ljudi bi zasigurno rekli kako je u pitanju jedna osoba, a dva identiteta.

¹⁶ Calderon de la Barca, 2005, str. 107

Iz ova tri primjera, tj. tri obmane vidljivo je kako je Calderonu bila zanimljiva tema obmana i prevara. Likovi iz ovog djela mogu se poistovjetiti sa zlim demonom, a prema tome ispada i da je skepticizam bio veoma zanimljiv u doba baroka. Uz to, u svakoj obmani dolazi i do rezultata kako su naša osjetila nepouzdana gdje se vidi Descartesov argument iz varljivosti percepcije. Osim problema skepticizma, ukratko smo i naveli probleme slobode volje, determinizma i osobnog identiteta koji se mogu iščitati u navedenom književnom djelu.

3.5. KLARIN - ČETVRTA OBMANA

Klarin je u ovom djelu jedan od sporednih likova, ali na kraju odigra jednu važnu ulogu. On je licemjer, lažov i prevarant koji uvijek gleda samo na sebe. Tako i na samom kraju drame kada se cijela vojska digne protiv kralja Bazilija i ode spasiti Sigismunda, naiđe u tamnici prvo na Klarina. Vojnici koji su ušli u tamnicu prvo su vidjeli Klarina i oslobodili ga, ali nisu znali da to nije pravi knez, a Klarin koji je shvatio sve što vojnici rade, nije im se protivio, ali im se nije ni potrudio reći istinu, već je odlučio pretvarati se kao da je on knez Sigismund. I on je pokušao biti „zli demon“ i obmanuti sve ostale vojnike, što mu je i u nekoj mjeri uspjelo. Tako da i iz ovog kratkog primjera možemo vidjeti da ljudi često nisu sigurni u ništa, u ovom slučaju nisu bili sigurni u svog kneza, a ponašali su se kao da znaju da je to on. Na kraju je jedan vojnik shvatio kako Klarin nije knez Sigismund kojeg oni traže i rekao kako to nije knez po kojemu su došli već je pravi knez, knez Sigismund bio sakriven u kutu tamnice i bilo ga je nemoguće vidjeti. Pustili su Klarina i oslobodili Sigismunda. Nakon toga kada je vojska pohitala prema kralju Baziliju i sukobila se s njegovim vojnicima, Klarin je pokušavao sačuvati svoj život te se sakrio u grmlje kako bi izbjegao opasnost. Međutim, tada ga je odjednom skrivenog u grmlju pogodila strijela koja ga je nakon toga i usmrtila. No, prije smrti shvatio je kako ljudskoj sudbini ne možeš pobjeći niti ju možeš izbjeći na bilo koji način. On je primjer pravog determinizma, što bi značilo, ako je predodređeno dogoditi će se, baš kao što je bilo i u njegovu slučaju.

Klarin u sebi sadrži dvostruki problem, problem determinizma i problem osobnog identiteta. Što se tiče determinizma, njemu je predodređeno da će ga sustići smrt, bez obzira na koji način. On se htio suprotstaviti tome stavu te je želio pobjeći od vojske i ratovanja u neku sigurnu zonu. Upravo u njegovoj sigurnoj zoni dočekala ga je smrt koja mu je pokazala kako ipak ne može protiv prirodnih mehanizama koji su već prije zapisani. On je suprotnost

Sigismunda po pitanju determinizma jer ga nije uspio pobediti, dok je Sigismund pobedio determinizam. Što se pak tiče osobnog identiteta, mogli bismo reći kako je nakratko svjesno „ukrao“ Sigismundov identitet, kada se pretvarao da je on knez Sigismund. Istovremeno je bio Klarin (to je samo on znao) i Sigismund (to su mislili vojnici). Klarin je prikaz dvojake ličnosti, ličnosti koja je u sebi imala istovremeno dva identiteta; identitet lakrdijaša Klarina i identitet kneza Sigismunda.

4. ZAKLJUČAK

Povezanost književnosti i filozofije na zanimljiv je način objašnjena riječima Anthonya Cascardija: „književnost i filozofija su vrlo slične kao i dvoje članova obitelji: ponekad se ljutito svađaju, a ponekad se prilično dobro slažu ignorirajući jedno drugo ili vjerujući da dijele sve moguće interese“. (Cascardi, 2014, str.1) I Nanaj je u svome djelu prikazao odnos filozofije i književnosti: „Književnost se nikada ne može smatrati istinskim filozofiranjem: postoji nepropusna barijera koja je razdvaja od filozofije. Dok filozofija predstavlja logički valjane argumente u korist ili protiv precizno formuliranih izjava, književnost ne daje ni precizno formulirane teze niti argumente u korist ili protiv njih.“ (Nanaj, 2013, str. 1) Filozofija je veoma prisutna u književnosti. No, autori poput Lamarquea i Olsena tvrde da u tim slučajevima zapravo nije riječ o filozofiji, o relevantnim filozofskim problemima, nego da književno djelo preuzima filozofski problem i daje mu specifično književni oblik, tj. subjektivizira ga i specificira na „književni način“. Drugim riječima, radi se o posebnom kontekstu u kojem načela, metodologija i kriteriji filozofske analize više ne vrijede.

Autori koji preuzimaju filozofske teme i ugrađuju ih u svoja djela nemaju namjera baviti se filozofijom nego im je namjera napisati književno djelo. Oni smatraju da je: „filozofija u književnosti odnos u kojem je filozofija podređena svrsi i djelovanju književnosti, a time i taj aspekt koji se identificira kao filozofski u književnom djelu može se identificirati samo kao sastavni dio ili kao djelomično konstituirajuća estetska vrijednost.“ (Lamarque i Olsen, 1996, str. 391) Obzirom na to, ni čitatelj ne bi trebao pristupiti djelu kao filozofskome nego kao književnome. U tom smislu, filozofski segmenti djela nisu u funkciji dokazivanja filozofskih stajališta, nego su u funkciji ispunjavanja književnih vrijednosti i promicanja estetskog zadovoljstva.

Ja međutim mislim da s djelima poput *Život je san*, dobro informirani čitatelj nužno dolazi do novih zaključaka na temelju pročitane djela. Točnije, filozofski obrazovani čitatelj može navedenu svjetovnu dramu gledati iz filozofske perspektive, i dati joj neku novu dimenziju značenja. Prema mome mišljenju, filozofija je uvelike „dobro došla“ u književnost, i ja podupirem filozofiranje kroz književna djela. To je tako zato što smatram da se književnost i filozofija u mnogo segmenata nadopunjuju i što se kroz književna djela kroz koja se obrađuju bilo neke situacije iz stvarnog života, bilo neke imaginarne situacije jednostavno može produbiti semantika samoga djela. Filozofija u književnosti književnom djelu daje novu, zanimljivu, neobičnu dimenziju.

SAŽETAK

Ovim radom dokazano je na primjeru djela *Život je san*, Pedra Calderona de la Barce da je filozofija uvelike prisutna u književnosti. Cijeli problem obrađen je na način da je u početnom djelu rada obrađena tematika skepticizma, iznesene su njegove podjele, od kojih je detaljnije razrađena ona na antički i novovjekovni skepticizam. Vezano uz skepticizam, obrađeni su stavovi Barrya Strouda u pogledu vanjskog svijeta i Renea Descartesa, te su izneseni njegovi argumenti za skepticizam: argument varljivosti percepcije, argument zlog demona i argument iz sna. U središnjem djelu rada svi su navedeni argumenti potkrijepljeni sa situacijama između likova u navedenoj drami. Uz to u središnjem djelu rada se razmatraju još neka filozofska pitanja, poput determinizma uz koji se veže i pitanje slobodne volje i pitanje osobnog identiteta. I ovi navedeni problemi su svoja uporišta pronašli u situacijama i likovima iz navedene drame. U završnom djelu rada je izneseno mišljenje filozofa Lamarquea i Olsena po pitanju filozofije u književnosti, a cijeli rad je zaključen mojim vlastitim mišljenjem koje stoji u opoziciji prema mišljenju Lamarquea i Olsena.

Ključne riječi: filozofija, književnost, skepticizam, antički skepticizam, moderni skepticizam, san, osjetila, zli demon, *Život je san*

SUMMARY

This work has been proved by the example of the drama *Life is the dream*, of writer Pedro Calderon de la Barca, that philosophy is largely presented in literature. The whole problem was addressed in the way that the topic of skepticism was discussed in the beginning of the work, its divisions were presented, of which more elaborated it was in antique and modern skepticism. Concerning skepticism, Barry Stroud's views on the external world and Rene Descartes were elaborated, and his arguments for skepticism were presented: the argument of pertinent perception, the argument of the evil demon, and the argument of dream. In the central part of the work, all these arguments are supported by the situations between the characters in the aforementioned drama. In addition, some philosophical questions, such as the determinism with which the question of free will and the question of personal identity are concerned, are also considered in the central part of the work. And these problems have been found in situations and characters from the aforementioned drama. In the final part of the paper, the philosopher Lamarque and Olsen's philosophical opinions were expressed, and the whole work was concluded with my own opinion in opposition to Lamarque and Olsen.

Keywords: philosophy, literature, skepticism, ancient skepticism, modern skepticism, dream, senses, evil demon, *Life is a dream*

LITERATURA

1. Berčić, B. 2012. *Uvod u filozofiju*. Zagreb: Ibis grafika.
2. Blackburn, S. 2002. *Poziv na misao*. Zagreb: AGM.
3. Carroll, W. J. 2010. *An Introduction to Metaphysics*. Cambridge University Press.
4. Cascardi, A. 2014. *The Cambridge Introduction to Literature and Philosophy*. Cambridge University Press.
5. Calderon de la Barca, P. 2005. *Život je san*. Zagreb: Školska knjiga.
6. DeBenoist, A. 2014., *Mi i drugi. Što je to identitet*. preuzeto s: <http://www.azoo.hr/images/goo/Identitet.pdf> (stranica posjećena 06.09.2017.)
7. Descartes, R. 1951., *Rasprava o metodi*. Zagreb: Matica Hrvatska.
8. Greco, J. i Sosa, E. 2004. „Skepticizam i podjela na interno – eksterno“ u: *Epistemologija. Vodič u teorije znanja*. 656, 177-192. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
9. Lamarque, P. I Haugom – Olsen, S. 1996. „Literature as Philosophy“ u: *Truth, Fiction and Literature: A Philosophical Perspective*. Oxford: Clarendon Press.
10. Maslač, S. 2016. *Meditacije o prvoj filozofiji – Rene Descartes*. preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/file/247083> (stranica posjećena 11. 09.2017.)
11. Nanaj, B. 2013. *Philosophy versus Literature? Against the Discontinuity Thesis*. The Journal of Aesthetics and Art Criticism. Gdje u radu se oslanjate na nanaja?
12. Prijić- Samaržija, S. i Gavran Miloš, A. 2011. *Antička i novovjekovna epistemologija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
13. Stroud, B. 1984. „The problem of the external world“ u: *The Significance of Philosophical Scepticism*. Oxford: University Oxford Press.